előadásának is megvan. A sok rövid mondat s a sok jelen idő — elbeszélés helyett megjelenítés — helyenként nyugtalanná teszi a különben arányos jól átgondolt és felosztott egészet. Ezt meg kell szokni olvasás közben Egyébként csak a legjobbat mondhatjuk az új *Zrinyi*ről, amellyel az erre leghivatottabb tudós érett művészete gazdagította tudományunkat.

GÁLOS REZSŐ.

Justh Zsigmond naplója. Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel ellátta Halász Gábor. (Budapest, 1940.) Athenaeum-kiadás. Nagy 8-r. 429 lap.

Az ötvenévi kéziratos vesztegzár alól felszabadult irodalmi művek megjelenése az olvasóközönségben a kíváncsiságnak meglehetősen alantas és tisztátalan fajtáját szokta felébreszteni: «szenzáció»-t, «indiszkréció»-t vár és remél a legtöbb olvasó. Reményükben rendszerint csalódnak, mert ötven év csakugyan majdnem mindig elegendő a botrány-csirák elfojtására, s ha mégis akad egy-két «botrány-képes» adat vagy részlet, ezeket a lelkiismeretes kiadó úgyis kigyomlálja.

A multkori világháború utolsó évében Tompa Mihály *Fekete könyvé*nek felnyitási határidejekor kezdett izgulni a közkíváncsiság; már maga a cím is reménykeltő volt, a jászóvári egyházi «hiteleshely»-re sokan elkísérték gondolatban azokat, akik a zárt iratcsomag felnyitására illetékesek voltak. A felajzott várakozás igen sovány táplálékot kapott a poszthumusz munkában, hiszen ennek Tompa költői egyéniségéhez és irodalomtörténeti szerepéhez alig is van valami köze.

Legújabban, «a könyvnyomtatás 500-ik évében» jelent meg egy nagyszabású kiadvány, amely szintén egy ötvenévi rabságát kitöltött kéziratos munkát bocsát ki a nyilvánosság elé: a fiatalon elhunyt Justh Zsigmondnak 1888-ban és 1889-ben Párizsban és itthon kelt naplójegyzeteit. E kiadvány napvilágra jutását nem előzte meg lármás izgalom; mindössze egy pár rövid szemelvény hívta fel rá a figyelmet a *Nyugat*ban, s ébresztett maga iránt méltó várakozást. Utólag aztán úgy érezzük, hogy irodalmi eseménynek kell mondanunk e naplójegyzetek megjelenését.

Korántsem tartozik ez a napló a chronique scandaleuse műfajába. Justh Zsigmond szókimondó őszintesége itt-ott talán feszélyezőleg hatna a megbírált személyek ma élő rokonaira, — ezeket a mondatokat a naplónak sajtó alá rendezője, Halász Gábor kihagyta a szövegből s helyüket öt ponttal jelzi. A kinyomatott naplójegyzetek őszintéskedő nyilatkozatai ma már nem fájnak senkinek, ellenben nagyon érdekesek és tanulságosan jellemzők részint azokra az egyénekre, akikre vonatkoznak, részint s legfőképen magára a naplóíróra. Nincs okunk elfogultsággal gyanusítanunk Justhot pl. olyankor, mikor a Munkácsy-házaspárról mondja el, mint gyakori szemtanú, a maga kiábrándító benyomásait. Párizsban élő festőművész-hazánkfia a magyar nyelvet már elfelejtette, franciául pedig nem tanult meg; «ez utóbbi lacune-je meg fütyülése (magasan repül a daru stb.) teszi öt a legnagyobb hazafivá»; «primitiv ember, két-három századdal van elkésve, s ezért hatott itt annyira.» Munkácsyné — «la femme tambour! Határozottan Munkácsy életében és művészetében

az oly szükséges nagy dobot képviseli; alakja, termete közönséges, modora még közönségesebb.

De néha bizony egy kis rosszmájú elfogultságon is rajta lehet kapni Justhot. Pl. valahányszor Bourget-ról beszél, kitör belőle a hiúságában megsértett ember ellenszenve. Justh lefordított magyarra valamit Bourget müveiből, s a megjelent fordítást elküldte neki, de semmi választ nem kapott tőle; a Bourget apja halála alkalmával küldött részvét-levelével is így járt, noha azelőtt jó barátság füzte őket egymáshoz; ezért aztán Justh, mikor Taine szalonjában összetalálkozott vele, orrához dörgölte kettős udvariatlanságát, s tüntetően fagyos viselkedéssel vett magának elégtételt. Ennyivel be is érhette volna, de ettől kezdve engesztelhetetlen maradt iránta nemcsak emberi vonatkozásban, hanem mint író iránt is, pedig bizony nem kis mértékben hatása alatt van. Párizsi naplójában sürün találkozunk Bourget nevével, de csupa olyan emberek tesznek róla említést, akik «ki nem állhatják.»

Tud azonban Justh tisztelni és szeretni is nagyon. Taine iránt érzett tisztelete valóságos lámpalázzá fokozódik, valahányszor látogatóba készül hozzá. Az egykorú francia írók közül személyesen ismeri és nagyrabecsüli még Huysmans-t, Sully Prudhomme-ot, Barbey d'Aurevilly-t, kedveli Aicard-t, meleg rokonszenvet érez Antocolski orosz szobrász iránt, hódoló lovagja Sarah Bernhardt-nak.

A párizsi napló az 1888. január 1-től május 31-ig terjedő időt öleli fel az itthoni napló pedig 1889. március 15-én kezdődik s június 5-ig tart. A hazai viszonyok bizony kicsinyesebbek, mint a párizsiak, irodalmi vonatkozásban is. Van ugyan egy Jókaink, de öt is védelmezni kell már a kritika ellen, Justh meg is próbálja, de inkább csak gyermekkori kegyeletből s a Péterfy Jenő iránti ellenszenv hatása alatt, — ízlése már más utakon jár. Gozsdu Elekről, Kiss Józsefről, Bródy Sándorról, Beniczkyné Bajza Lenkéről kapunk arcképvázlatokat, s egy-egy fölényes mozdulattal meghúzott ceruzavonást Prém Józsefről, Szana Tamásról, Koroda Pálról; ez utóbbiról megtudjuk, hogy «ha nevet, egész arca eltorzul, ebben emlékeztet Huysmans-ra.» Íme legfeljebb ilyen összehasonlítási alap kínálkozik a magyar és francia írók között, no meg a Bródy Sándor «kis Zola»-sága.

Természetesen nemcsak az írók érdeklik Justhot, hanem az emberi szellem egész világa, az irodalom mellett különösen a festészet és a zene, aztán az ú. n. felső tízezer társasélete. Hiába folytatnók egyes példák említését, nem sikerülne megéreztetnünk Justh naplójának igazi értékét. A száz meg száz részlet *együttes* hatása, a bennük nyilatkozó egységes szemléletmód, az egyre jobban kirajzolódó világnézet, ízlésirány, lelki magatartás, mások fáradhatatlan megfigyelése és a még fáradhatatlanabb önvizsgálat, — mindez együtt valami csodálatos varázzsal ejt hatalmába bennünket, megszeretjük, szívünkbe fogadjuk és meggyászoljuk a 31 évet élt Justh Zsigmondot úgyis mint az egyéniség egyik legérdekesebb példáját, úgyis mint egy történelmi korszaknak, a «századvég»-nek ritka jellegzetességü képviselőjét.

Hogy azonban e napló minden részletét és vonatkozását megérthessük, avatott kalauzra van szükségünk. Szerencsére olyan kalauzunk van, aki erre a fontos és nem könnyü szerepre kiválóan alkalmas: Halász Gábor. Nagy gonddal, de egyszersmind takarékos tömörséggel állította össze azt a gazdag

jegyzet-rovatot, mely a párizsi napló sok-sok szereplőjére vagy megemlítettjére vonatkozó legszükségesebb tudnivalókat tartalmazza. Hogy a Hazai naplóval kapcsolatos magyarázatok megadására is milyen tárgyi felkészültség teszi öt hivatottá, bizonyítja *Magyar századvég* című úttörő tanulmánya, mely pár évvel ezelőtt jelent meg. De elsősorban nem a tárgyi tudás az, amelyért különösen stílszerűnek érezzük Halász Gábor szerepét Justh Zsigmond naplóhagyatékának sajtó alá rendezésében. Az elemző kedv ébersége s a szellemi alkat választékossága mintha valamelyes rokonságot teremtene kettőjük közt. A két napló mellé nemcsak jegyzeteket csatolt Halász Gábor, hanem két tanulmányt is, két Justh-jellemrajzot; azt hiszem, senki sem tudná ezeket jobban méltányolni, mint maga Justh Zsigmond, ha élne. (Elvégre élhetne még, 78 éves volna az idén).

Justh Zsigmond naplója értékes szellemtörténeti forrásmunka a magyar és a francia századvégről.

ZSIGMOND FERENC.

Bárd Miklós levelei és életrajza. (*Bárd Miklós művei.* Hatodik kötet.) Budapest, Singer és Wolfner é. n. (1940) 8-r. 299 l.

Bárd Miklós a magyar költészetnek legkövetkezetesebb rejtőzködője. A maga neve alatt sohasem jelent meg tőle semmi sem. A közönség nem is részesítette sohasem abban a méltánylásban, amelyet költészetének értékeinél fogva megérdemelt volna. A közönségnek ezt az ítéletét sem fellebbezte meg a jövőhöz, sőt egészen természetesnek találta Rákosi Jenőhöz írt egyik levelében, mikor egy ujságcikk annak kereste az okát, hogy «miért nem kell Bárd Miklós a köznek». «Úgy lesz a dolog, — írta a költő — hogy az én lelki struktúrámmal ki van zárva, hogy valaki népszerű költő lehessen, még ha sokkal különb legény lenne is, mint amilyen magam vagyok. Ezt én régen tudom és szívesen nyugszom meg benne.» Éreznie kellett, hogy költészete minden ízében magyar, sőt a magyarság történeti erényeinek egyik legklasszikusabb megszólalása; de érezte azt is, hogy nem az akkori átlagközönség szájaíze szerint való. «Ez biz nem modern vers, de hát én tudok modernül,» — írta egyik legszebb költeményéről, *A nemilai farkasok*ról. Egyébként is gyakran szól a maga költészetéről meglehetősen csekély igényességet sejtető módon. Mesteréül tréfásan a vándor népköltőt, Veray Jánost emlegeti, másutt vén pusztai betyárnak mondja magát a költészet hegyén, völgyén, síkságain, aki regulát nem igen tud, nem igen tart.

Az emberek sohasem felejtettek oly könnyen és alaposan, mint ma. Pedig kár lenne, ha Bárd Miklós nemes és szép költészete feledésbe merülne. Ezért mindenképen rokonszenves vállalkozás volt összegyüjtött munkái közrebocsátásának megindítása. Első köteteként a VI., befejező kötetnek szánt, a költő levelezését és életrajzát közlő kötet látott napvilágot. Ezt a sorrendet nem kifogásolhatjuk, mert a lírikus megértéséhez segitséget nyujt életrajzának és levelezésének ismerete.

Az életrajzot a költő fia, Kozma György írta meg, kegyelettel, de teljes tárgyilagossággal. Főként Bárd Miklós költői fellépésére vonatkozólag vannak benne számunkra hasznos adatok. A költő előbb Rónay Kálmán, a